10

Dil ve İletişim

Kaynak: http://e-flt.nus.edu.sg/v3sp2006/JSignsFig7.jpg

Diller, anlamı kültürden kültüre değişen simgelerden meydana gelir. Eğer o simgelerin anlamını bilmiyorsak o dili anlayamayız. Örneğin yukarıdaki fotoğrafta gördüğünüz Japonya'da giriş anlamına gelen bir yol işareti Japonca bilmeyenler için hiçbir şey ifade etmez.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra,

- *Konuşma dilinin kültür içindeki yeri ve rolü nedir?*
- *Coğrafi ve ekolojik çeşitliliğe, toplumların yaşadıkları tarihsel süreçlere bağlı olarak diller nasıl çeşitlenir ve bugün dünyada var olan dil aileleri hangileridir?*
- *İnsan tarafından yaratılan dil dışında başka iletişim ortamları ve süreçleri var mıdır?*
- *Dille kültür arasında nasıl bir etkileşim ve bağ vardır?*

sorularına yanıt verebilecek bilgi birikimine sahip olacaksınız.

Örnek Olay

Günlük konuşmada dil ya da akıllı gibi kelimelerin rastgele kullanılmasından çeşitli kavram karışıklıkları doğduğunu hep biliriz. Tıpkı düşünmek için olduğu gibi, haberleşmek için de işaretlere ihtiyaç vardır. Bir kavramın bir başka kavramdan ayırt edilebilmesi, belirtilebilmesini gerektirir. Charles Sander Peirce'in sorusunu tekrarlayarak, işaret nedir? diye sorabiliriz. İster dünyalı ister Merihli olsun, yaratıkların kafalarındaki kavramları gözlemlemek mümkün değildir. Yalnızca yol açtıkları sonuçlar üzerinde gözlemde bulunabiliriz. Peirce'e göre, herhangi bir sinyalin bir işaret olabilmesi için, bir tepkiyle yorumlanıyor olması ön şarttır. Merih'ten alacağımız bir sinyalin, ne kadar düzenli olursa olsun, Merihlilerin dilini ve simgelerini belirttiğini nasıl bileceğiz? Temel güçlük Merih'ten gelen düzenli sinyallerin (doğal olarak bir varsayımdan öteye gitmiyoruz) tanınmasında değil, bunların algılanması ve Merihliler için taşıdığı anlamın çözülmesinde olacaktır...

...Altı, yedi ve hatta sekiz mil uzaklıktaki bir bal özü kaynağını bulan öncü arı, kovana döner ve zifirî karanlıkta dikine duran petek üzerinde bir dans gösterisi sunar. Danstaki davranışları, sekiz rakamı çizecek bir şekil oluşturur. Bu şeklin ekseni ile peteğin yerçekimine göre dik ekseni arasındaki açı, bal özü kaynağının güneşe göre olan açısını verir. Kaynağın uzaklığını göstermek için ise, öncü arı kuyruğunu saniyede belirli sayılarda titreştirmektedir. Titreşim sıklığıyla kaynağın uzaklığı ters orantılıdır. Öteki arılar dokunma yoluyla onun bu davranışlarını taklit ederler. Bal özü kaynağının yönünü ve uzaklığını bu yoldan öğrenen arılar, dans sürdükçe toplu bir çoşkunluk derecesine ulaşır ve sonunda kovana hizmet aşkıyla dolu, hep birlikte o yönde uçarak faaliyete geçerler. Kovandaki öteki işler için de aralarında türlü iletişim davranışlarının varlığı bilinmektedir, fakat bizim konumuz açısından bu kadarı yeterli olacak. Burada karşılaştığımız davranış, ilkel bir ölçme ve sayma sistemidir. Arıların aralarında ileri derecede iş bölümü olduğunu ve bir anlamda bilinen en katı sendikacılık sistemini uyguladıklarını da biliyoruz. Sendikaya ihanete kalkışan arı için verilecek karar kesindir: İğnelenerek öldürülmek!

O halde bütün bunlar, arılar akıllı yaratıklardır anlamına mı geliyor? Unutmayalım ki aynı işaretleri sayısız kuşaklar boyu tekrarlayagelmişlerdir. Kısacası burada az gelişmiş bir dil örneği görüyoruz. Fakat arılarla aramızda bir görüşme masasına oturmamız hayalden de öte birşey... Daha önemlisi, arılar bizimle ilgili çok az şeyi anlayabilirler. Demek ki, yalnızca bir işaret sistemine sahip bulunmakla, kültürler arası iletişim çözülemiyor. İşaretlerin ne anlama geldiğini anlayabilmek için, taraflar arasında başka ortak kültür kurumlarının da bulunması gerekiyor. Çünkü iletişim paylaşmak demektir...

Kaynak: *Colin, Cherry. (1973).* ***Linguistics at Large*** *İçinde (Der. Noel Minnis) (Çev. Yalçın İzbul). St. Albans: Paladin Books, s.265-288.*

Anahtar Kavramlar

- *İletişim*
- *Konuşma Dili*
- *Simge*
- *Beden Dili*
- *Alfabe*
- *Sapir-Whorf Kuramı*

İçindekiler

- *GİRİŞ*
- *KONUŞMA DİLİ*
- *DİLLERİN ÇEŞİTLİLİĞİ*
- *İLETİŞİM SÜREÇLERİ VE İLETİŞİM ORTAMLARI*
- *DİL VE KÜLTÜR*

GİRİŞ

İletişim, karşılıklı olarak ilişkiye girmiş olan tarafların davranışlarını ya da fikirlerini yönlendirmek veya onlardan bilgi ya da tepki almak amacı taşıyan bilgi iletme sistemidir. Bütün canlılar çeşitli amaçlarla iletişime geçer. Bir ava kalkışmak, avlananı paylaşmak, cinsel ilişkiye girmek veya bir düşmanı kendi çevresinden uzaklaştırmak asgari düzeyde iletişimi gerektirir. İletişim seslerle kurulabildiği gibi çeşitli vücut davranışları yoluyla da sağlanabilir. Ancak iletişimin gerçekleşebilmesi için, karşılıklı olarak iletişime giren tarafların birbirlerinin seslerini ve vücut davranışlarını anlamlandırabilmesi gerekir. Dolayısıyla asgari bir iletişimin varlığı, asgari bir toplumsallığın varlığına işaret etmektedir. Ne var ki iletişimin boyutu genişledikçe ve iletişim karmaşıklaştıkça, ya da iletişime konu olan sorunlar çeşitlenip boyutlandıkça, basit sesler çıkartmak veya basit vücut hareketleri ile anlaşmak yetersiz hale gelir. İletişimdeki bu farklılaşma, niceliksel değil niteliksel bir dönüşüme yol açar. Basit iletişimin yerini karmaşık iletişimin aldığı yerde biz *kültürü* buluruz. Kültürün iletişim boyutu, büyük bir iletişim aracı yaratmıştır: Konuşma dili. Konuşma dili, başka canlı türlerinde rastlanmayan, sadece insana özgü olan ve kültür olgusuna bağlı bir özelliktir. Dil, kültürel iletişimin zorunlu koşuludur, çünkü bütün kültürel süreçler ve kurumlar dil yoluyla aktarılır ve yaşatılır. Kültürleri birbirinden farklı kılan en önemli özellik de bu yüzden dildir. Aralarında dil yoluyla anlaşılabilirlik olmayan kişiler, birbirleriyle iletişime geçemezler. Bu yüzden kültür kuramında dil kültürün merkezinde yer alır ve bütün kültürel öğeler arasındaki iletişimi kurar.

Ancak insan iletişimi sadece konuşma dilinden ibaret değildir. İnsanlar iletişim için konuşma dilinin yanında, çeşitli işaret ve simgeleri, beden ve yüz hareketlerini (jest ve mimikleri) ve yazı dilini kullanırlar. Konuşma ve duyma yeteneğini kaybetmiş insanlar için geliştirilmiş işaret dilleri, görme yeteneği olmayan insanlar için geliştirilmiş özel yazı dilleri ortaya çıkmıştır. Daha ileri düzeyde gelişmiş teknikler kullanarak ortaya çıkmış özel dillerden de söz etmek mümkündür. Örneğin dansın, şiirin, sinemanın bir dili olduğundan söz edilir. İnsanlara birşey anlatmak ve aktarmak isteniyorsa, yani iletişim kurmak gereği duyuluyorsa, hangi araç kullanılırsa kullanılsın orada bir dilin varlığını görebiliriz. Eğer iletişim insanlar için bu denli önemli olmasaydı, bu gelişmelere ve çeşitlenmelere de gerek olmazdı.

Fotoğraf 10.1

Sanat da iletişim kurmanın bir aracı yani bir dildir.

KONUŞMA DİLİ

Dil Nedir?

Dil, kültürlerin dünyayı nasıl kavradıklarına ilişkin en geniş çerçeveyi oluşturur. Hepimiz doğal ve toplumsal çevremizi dilimizin içinden kavrar ve anlamlandırırız. Çeşitli dillere baktığımızda, çevrenin ele alınışındaki belirgin farklar açıkça ortaya çıkar. Dolayısıyla bütün diller, aslında birer kavramsal çerçeve ve zihniyet modelidir. Bu yüzden mutlak bir kavramsal çerçeveden, en doğru bir zihniyet modelinden söz edilemez. Bütün kavramsal çerçeveler, bütün zihniyet modelleri görelidir. Bu görelilik diller tarafından temsil edilir. Dil soyutlama yaratacak bir dizi kuraldır, insanların zihninde bilişsel süreçlerle işlediğinden somut değildir, görülemez. Bu yüzden dilin kodu konuşma davranışını ortaya çıkartır. Dil seslerle somutluk kazanır. Yani dili somutlaştıran, konuşma eylemidir.

Bütün insanlar doğuştan dil öğrenme ve konuşma yeteneğine sahiptir. Bir başka deyişle bütün insanlar, eğer konuşmalarına ve anlamalarına engel olacak bir sorunları yoksa, dilsel etkileşim için genetik olarak programlanmışlardır. İnsan yavrusu dilsel becerileri doğal olarak doğuştan edinme eğilimindedir. Başka pek çok şey ise, örneğin yemek yerken nasıl davranacağımız ya da tuvaletimizi nasıl yapacağımız, sonradan kültür içinde öğrenilir, bunlar doğuştan getirdiğimiz eğilimler değildir. Sadece hangi dili konuşacağımız kültür tarafından belirlenir. Doğduğumuz evde konuşulan dili, başka bir deyişle yetişkin hale gelene kadar en çok zaman geçirdiğimiz annemizin dilini *ana dili* olarak öğreniriz. Doğuştan dil yeteneğimizin olması biyolojik yapımızın evrimsel biçimlenişiyle doğrudan ilişkilidir. *Hyoid* kemiği, gırtlak yapısı, dilin biçimi, damak, dudaklar, dişler, ses telleri, akciğerlerin yapısı gibi pek çok organımızın yapısı ve işleyişi konuşmamıza izin verecek biyolojik bir düzeneği sağlar (Resim 10.1 İnsanda gırtlağın yapısı). Bu özellikler yalnızca insanlarda mevcuttur. İnsanın doğumdan önce anne karnında geçirdiği görece uzun zaman da zihinsel yeteneklerimizin gelişmesine yardım eder. İnsan yavrusu doğduğunda beyni taşıyan kafa vücudun üçte biri oranındadır. Yani insan yavrusu beyinsel gelişiminin büyük bir bölümünü anne karnında kazanır ve dil gibi karmaşık zihinsel yetenekleri bakımından hazır olarak doğar. Doğum sonrası gelişim, daha çok motor yeteneklerimizin gelişmesine yardım etmektedir.

Resim 10.1

İnsanda Gırtlağın Yapısı

Dillerin Göreliliği

Dillerin göreliliğini çeşitli bağlamlarda gözlemleyebiliriz. Tanıdığımız pek çok dil, dünyayı kavrarken isim, fiil ve zaman **kip**lerine başvurur. Canlılara ve cansız nesnelere isim veririz. Yaptığımız eylemleri fiillerle ifade ederiz ve bütün bunları bugün yaşadığımız ana göre belirlenmiş geçmiş ve gelecek zamanları temsil eden kipler içinde anlamlandırırız. İsim ve fiiler bize doğayı ve toplumsal hayatı ikili bir düzende anlama fırsatı tanır. Zaman ise üçüncü boyutu algılamamıza yardım eder. Oysa doğada böyle bir bölünme yoktur. Ayrıca bizim nesnelere verdiğimiz isimler de keyfîdir. Doğada bir nesneye belirli bir isim verilmesini öngören bir düzen ya da zorlama yoktur. Bütün nesneler, kültürlerin dil sistemleri içinde birbirinden çok farklı isimlerle anılırlar. En doğru isim X kültürünün verdiği isimdir, diye bir belirleme yapılamaz. Üstelik bizler doğada olmayan şeyleri de isimlendiririz. Gece uyurken gördüğümüz olaylara *düş,* içinde yaşadığımız toplumsal olaylar örgüsüne *toplum,* konuştuğumuz şeye *dil,* inandığımız şeylerin bütününe *din* diyoruz. Bunların hiçbirisi somut, elle tutulabilir şeyler değildir, ancak dolaylı olarak ve akıl yürüterek onların varlığını varsayar ve kavrarız. O nedenle doğa dışında var ettiğimiz olgulara verilen isimlere *kavram* diyoruz. Onları elle tutamaz, gözle göremez, ama kavrayabiliriz. Ancak her kültür bu olguları farklı seslerle kavrar. Onların ancak bizim dilimizdeki karşılığıyla ilişkisini kurduğumuz zaman neden bahsettiğini anlayabiliriz. Nesnelerin isimleri de böyledir. Masaya *masa* deneceğine ilişkin bir doğa yasası olmadığına göre, yani masanın adını bize dayatan doğrudan bir mesaj bulunmadığına göre, masa denildiğinde zihnimizde canlanan masa imgesine gönderme yaparak bu ismin neye karşılık geldiğini kavrarız. Dolayısıyla kültürler içinde belli nesnelerin ve olguların hangi isimle anılacağına dair bir oydaşma (mutabakat) söz konusudur. O isim anıldığında herkes zihnindeki aynı imgeyi hatırladığında anlaşma mümkündür. Bu nedenle dili nesnelerle onların bilgisi arasındaki zihinsel ilişki olarak da tanımlayabiliriz. Çünkü dil, temel duyularımızı kullanmadan birşeyi kavramamızı sağlar. Diğer canlılar ise esas olarak duyularıyla kavradıkları bir dünyada yaşarlar. Bir ses tehlike olarak algılanabilir, soğuk ve sıcağı hissetmek onların bir tepki vermelerini gerektirir vs. Ancak insanın bir tehlikeyi kavraması için onu görmesi, sesini duyması ya da sıcaklığını veya soğukluğunu hissetmesi gerekmez. Bir aslanın geldiğini görmesek, onun sesini duymasak bile, bize birisi *aslan geliyor* dediğinde tehlikenin farkına varır ve oradan uzaklaşırız. Yani zihin ve akıl olmadan dil de olmaz. Üstelik bu yüksek bir zihinsel yetenek olduğundan, diğer canlılarda bulunmaz ve dil insana özgü bir biriciklik kazanır. Dünyada yüzlerce dil olduğundan, yüzlerce farklı dünyayı kavrama biçimi olduğunu da söyleyebiliriz. Dilimizdeki *bir dil bir insan* sözü de bu gerçekliğe atıfta bulunur.

Kip: Fiil kök ve gövdelerinin türlü eklerle girdikleri kalıplardır.

Diller keyfîdir ve ortaya çıkıp ayrı birer varlık olarak gelişmeleri sürecinde dünyayı farklı kavrama ve algılama biçimleri inşa edilmiş olur. Bu durum, o dillerin geliştiği coğrafyayla, ekolojiyle, hangi başka kültürlerle ilişki içinde olduğuyla, yaşam ve geçim biçimiyle ve en önemlisi tarihiyle ilişkilidir. Bu karmaşık örüntü içinde çok farklı dil biçimleri ortaya çıkmıştır. Yukarıda andığımız gibi nesnelere verilen isimler ve soyut şeylere ilişkin kavramlar bütün dillerde farklıdır. Bazı dillerde, örneğin Pasifik kıyısı Kanadası'nda yaşayan Nootka Kızılderililerinin dilinde bütün sözcükler fiil sınıfına girer ve bütün isimler fiil gibi çekilir. Bunun gibi kimi dillerde zaman kavrayışı da farklı olabilir. Örneğin bizim dilimizde geçmiş zaman beş biçimde algılanır ve geçmişteki beş durumu bildirir. *Oldu* formunda gördüğümüz gibi basit bir hali ya da *olmuş* formunda gördüğümüz gibi bir hikâye etme halini,

olmuştu formunda gördüğümüz gibi geçmişte olup bitmiş bir durumu, *oluyordu* formunda gördüğümüz gibi geçmişte olmuş ama olurken süreklilik gösterip zamana yayılmış bir oluşu, *olacaktı* formunda gördüğümüz gibi de geçmişte olması beklenen ama olmayan bir hali ifade edebiliriz. Geçmiş zamandaki durumlara ilişkin bu anlatım çeşitliliğine karşılık, örneğin bir başka Kızılderili dili olan Hopi dilinde hiçbir zaman kipi yoktur. Bu dildeki zaman kavrayışı psikolojik bir zaman yaklaşımının yansımasıdır. Zira Hopi dünya görüşüne göre zaman kavrayışı gözlemciden gözlemciye değişen bir durumdur. Öte yandan bu dilde eş zamanlılık diye bir anlayış yoktur ve zaman büyüklüklerle ifade edilmez. Örneğin bir Hopi *orada beş gün kaldım* demez, *oradan beşinci gün ayrıldım* der (Whorf 1940). Bu tür farklılıklar bir dili daha gelişmiş, diğerini ise daha ilkel ya da basit kılmaz. Bütün diller, kendi gelişme süreçlerinde kendi ekolojik ve coğrafî ortamlarının, diğer kültürlerle ilişkilerinin bir sonucu olarak, yani bir *uyarlanma* ürünü olarak, ortaya çıkarlar. Dolayısıyla aslında bütün diller mükemmel uyarlanma örnekleridir.

SIRA SİZDE 1

Yabancı bir dil öğrenirken o dilin ait olduğu kültürü ve o kültüre özgü kavrama ve algılama biçimlerini de öğrenir miyiz? Tartışınız.

Dilin Unsurları

Konuşma dilinin yapısı iki ana unsurdan oluşur. Bunlardan birincisi *sesler,* ikincisi ise *gramer*dir. Seslerin yan yana gelmesiyle sözcükler ortaya çıkar. Ancak seslerin yan yana gelmesiyle oluşan sözcükler çoğu zaman tek başlarına bir anlam ifade etmez, anlamlı bir bütünlük kurabilmek ve bir bilgiyi iletebilmek için sözcüklerin belirli bir biçimde dizilmesi ve eklerle desteklenmesi, bu dizilimlerin eş zamanlılığı ve ard zamanlılığı bildirmesi, sözcüklerin birbirleriyle sistemli ilişkiler içine girmesi gerekir. İşte her dilde, sözcüklerin farklı biçimlerde örgütlenerek anlamlı bir bütün kurmasını sağlayan sistemlere *gramer* diyoruz. Dilin sesleri sesbilim (*fonoloji*) adı verilen bir disiplin tarafından incelenir. İnsanlar çok farklı sesleri çıkarma yeteneğine sahiptir. Ancak hiçbir dil bu seslerin tümünü kullanmaz. Kimi dillerde ötekilere göre daha çok ses kullanılırken, kimileri daha az sesle iş görür. İnsanlar doğdukları ortamın dilinin seslerini öğrenirler ve onları kusursuz biçimde kullanırlar. O nedenle sonradan öğrenilmiş dillerin sesleri o dilin yerli konuşanları gibi seslendirilemez. Böylelikle bir kişinin yerli mi yoksa yabancı mı olduğu bu sesleri kullanımına bakılarak hemen anlaşılabilir. Biz bir dildeki standart bir sesi, özgün veya tanınmış halinden farklı çıkarma eğilimine *aksan* diyoruz. Anlamlı en küçük ses birimine *fonem* adı verilir. Bir fonem tek bir sesten oluşabileceği gibi, birbiriyle ilintili birkaç sesten de oluşabilir.

Gramerin iki boyutu bulunmaktadır: Biçim ve düzen. Biçimleri inceleyen biçim bilim (*morfoloji*) basit seslerin anlamlı birimler oluşturacak biçimde nasıl örgütlendiğine eğilir, düzen boyutuna bakan sözdizimi (*sentaks*) ise sözcüklerin cümle dediğimiz anlamlı bütünleri oluşturmak üzere nasıl biraraya getirildiğini inceler. Bütün dillerde, sözcüklerin aynı dili konuşanlar için anlamlı cümleler oluşturacak şekilde nasıl dizileceğine ilişkin standartlaştırılmış uzlaşmalar vardır. Bunlara *sentaks kuralları* denir. Sentaks kuralları genellikle bilinçli bir şekilde öğrenilmez. Ana dil kullanılırken, kurallarını bilinçli olarak sıralayamasak da genelde doğru sentakslar, yani anlamlı cümleler kurarız. Kimi dillerde sentaks başka dillere göre daha önemli ve katı iken, kimi dillerde cümlelerin anlamı sözcükler başka türlü dizilerek ya da bazı sesler vurgulanarak, daha esnek biçimde verilebilmektedir.

DİLLERİN ÇEŞİTLİLİĞİ

Diller Nasıl Çeşitlendi?

İnsanların konuşma dilini nasıl geliştirdikleri konusunda tartışma vardır. Konuşma dilinin ilk olarak hangi insan türü tarafından geliştirilmiş olabileceği, bu tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Yakın zamanlara kadar bu tartışma *Neandertal* insanı ile *Homo sapiens* üzerinde devam etmekteydi. Bugün genel olarak kabul edilen görüş, konuşma dilinin Üst Paleolitik'te yaşayan insanlar tarafından geliştirildiği üzerinde durmaktadır. Bu görüşün temeli insanın (*Homo sapiens*'in) Afrika'dan çıkış kuramıyla ilişkilidir. Üst Paleolitik dönemde, yaklaşık olarak 40 bin yıl öncesinden itibaren insanlar bütün kıtalara yayılmışlardır. Dolayısıyla dilsel çeşitlenmenin de bu yayılmayla başladığı düşünülmektedir.

Son yıllarda, Üst Paleolitik dönemin buzul çağı koşullarında insan hayatının mümkün olduğu iki alanda, iki dil öbeğinin atasal ilk örneklerinin ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Bunlardan birincisi Üst Paleolitik'in buzulçevresi olarak anılan bölgede gelişen *Proto-Ural dili* kuramıdır. Çeşitli araştırmacılar, bugün Fince, Lap dili, Macarca ve Estonca gibi görece kalabalık nüfusların konuştuğu diller tarafından temsil edilen Ural grubunun ilk örneğinin (ata ya da kök dilinin) günümüzden 12 bin ilâ 7 bin yıl önce ortaya çıktığını düşünmektedirler. Bu kök dilin anayurdunun Baltık Denizi'nden Ural Dağları'na uzanan geniş coğrafyada bulunduğu öngörülmektedir. Bu coğrafya son buzul çağında insan hayatına izin veren ender alanlardan birini temsil eder. Bu kök dilin buzul çağında ortaya çıktığını ve akraba dillerin buradan türediğini öne süren bilim insanları, bu savlarını, bugünkü Ural dillerinin söz dağarcığının anlam bilimsel incelemesine dayanarak temellendirirler. Bu temellendirme, bütün Ural dillerinde ortak olan bu sözcüklerin kök Uralca'dan gelmiş olması gerektiği tezine dayanır. Buna göre bu sözcükler kök Uralca'yı konuşanların yaşam ve geçim biçimini yansıtan sözcükler olmalıydı. Nitekim bu sözcükler gruplandığında, balıkçılık, avcılık, belirli bir coğrafyaya özgü bitki ve ağaç türleri, belirli bir beslenme ve barınma biçimi, çeşitli malzeme türleri ortaya çıkmaktaydı. Bütün bu sözcükler buzul çağına, onun soğuk iklimine ve anılan coğrafyaya ait bir gerçekliği yansıtmaktaydı. Ayrıca köpek dışında evcilleştirilmiş hiçbir hayvan türüne ait ortak bir sözcüğün bulunmaması da, kök dilin tarihlendirilmesinin köpeğin evcilleştirildiği 12 ilâ 14 bin yol öncesine yerleştirilmesine yardım etmektedir. Buna göre Proto-Uralca'nın anayurdu Orta ve Doğu Avrupa'nın Üst Paleolitik buzulçevresi bölgesine karşılık gelmektedir.

İkinci kök dil kuramı, bir Akdeniz Üst Paleolitik bölgesi varsaymaktadır. Buna göre Akdeniz bölgesinde Üst Paleolitik çağda yaşayan insan grupları Bask-Kafkas dillerinin kökeninde yatan bir ata dili konuşuyorlardı. Bu kuram bugün Fransa ve İspanya'nın Atlas Okyanusu kıyılarında yaşayan Basklarla, Kafkasya halklarını ortak bir dil kökeninde birleştirmektedir. Son yıllardaki dilbilimsel gelişmeler Baskça'nın karşılaştırılabileceği yegâne dil grubunun Kafkas dilleri olduğu tezini güçlendirmiştir. Dilbilimci Bouda, Bask diliyle Kafkas dilleri arasında 135 etimolojik benzerlik saptamıştır. Bu benzerliklerin görüldüğü anlam grupları arasında insan varlığıyla ilgili sözcükler, insan bedeninin organlarına ilişkin sözcükler, bitki türleri, ev içi araç-gereç, evle ilgili sözcükler, tarım ve hayvancılık terimleri, toprakla ilgili sözcükler, sayılar, zaman ve hareketle ilgili sözcükler bulunmaktadır. Bu gibi dilsel ve bazı arkeolojik kanıtlar bir araya getirildiğinde, tarih öncesinde Akdeniz havzasında bir dizi akraba dilin konuşulduğu ortaya çıkmaktadır. Bu diller arasın-

da kök Bask dili, kök Kafkas dili ile bir dizi eski Anadolu, Mezopotamya ve İtalya dili yer alır. Bugün bu dillerden sadece bu sahanın en batısında Baskça ile en doğusunda Kafkas dilleri yaşamaktadır. Böylelikle bu iki kök dilin birliğine dayanan ve yaklaşık olarak günümüzden 25 ilâ 20 bin yıl önceki Üst Paleolitik evrede oluşmuş bir *Akdeniz dil katmanı*'nın ortaya çıktığı öne sürülmektedir.

Ancak asıl büyük dil yayılması yine Neolitik devrimi beklemiştir. Neolitik Devrim'le birlikte üretimciliğe geçiş ve tarım teknikleri, belirli dalgalar halinde doğuya ve batıya yayılmış, böylelikle Ortadoğu tarımı Avrupa'ya ve Hindistan'a doğru genişlemişti. Söz konusu genişleme bu bilginin yayılmasını sağlayacak iletişim araçları ve yoğun temaslar henüz olmadığına göre, doğaldır ki insanlar eliyle, daha doğrusu göçle gerçekleşmişti. Arkeolog Colin Renfrew, Hint-Avrupa dillerinin Avrupa'ya ve Hindistan'a böyle yayıldığını öne sürmektedir. Renfrew'un kuramına göre kök Hint-Avrupa dilinin anayurdu Anadolu'dur ve bu dil değişerek ve çeşitlenerek Anadolu'nun tarımcı toplumlarının göçüyle birlikte çok geniş bir alanda konuşulan yaygın bir dil öbeğinin kaynağı haline gelmiştir.

SIRA SİZDE 2

Hint-Avrupa dillerinin kökeni ve yayılmasıyla ilgili başka kuram var mıdır?

Diller insanlarla birlikte yayılır ve değişirler. Her dil bir ekolojik ve coğrafî çevrenin ürünü olduğu kadar, onun değişimi ve gelişimi de göçler ve diğer kültürlerle temaslar yoluyla gerçekleşir. Bu yolla dünyada binlerce dil ortaya çıkmıştır. Dillerin bazıları, zorlu coğrafî koşullarda konuşulması ve diğer gruplarla temasın bu nedenle zorlaşması nedeniyle izole olmuşlardır. Bu yüzden dünyanın zorlu coğrafyalarında büyük bir dil çeşitliliği görülür. Örneğin Kafkasya ve Hindistan'da görece küçük bir sahada çok sayıda farklı dil konuşulmaktadır. Bunun en önemli nedeni coğrafî engeller ve izolasyondur. Örneğin bugün Hindistan'da 222 ayrı dil ve onların yüzlerce lehçesi konuşulmaktadır. Kafkasya'da da durum buna benzerdir. Kafkasya'da dört ana dil ailesine mensup 50 ayrı dil konuşulmaktadır. Sadece küçücük Dağıstan bölgesinde konuşulan dillerin sayısı on altı, lehçelerin sayısı ise yirmidir. Sadece birkaç yüz bin Amerika yerlisi 1230 farklı dil konuşmaktadır, Sudan'da konuşulan dillerin sayısı 435, Malezya-Polinezya bölgesinde ise 263'tür.

Bugün dünyada konuşulan dillerin toplam sayısının 3 ilâ 5 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Örneğin sadece Güney Amerika Kızılderililerinin 3 bin ayrı dile sahip olduğu söylenmektedir. Ancak bu sayı yanıltıcı olabilir. Çünkü birbirinden bağımsız araştırmalar sonucunda aynı dile farklı isimler verildiği olmuştur, bu dillerden bazılarını hiç konuşan kalmamış ve **ölü dil** durumuna gelmişlerdir, bazıları ise sadece lehçe düzeyinde ayrımlara sahiptir. Bütün bunlar dikkate alındığında ortaya dünyada konuşulan 3-4 bin kadar dilin var olduğu sonucu çıkmaktadır. Ölü diller, birer kültür kaybı olarak kabul edilir. Çünkü her ölen dil bir kültürün zihniyet dünyasını ve dünya görüşünü de kendisiyle birlikte götürmüştür. Ölü dillerden yazı bırakmış olanları ise, bugün hâlâ üzerinde çalışma olanağı bulunan diller sınıfına girer. Eski Mezopotamya (Sumerce, Assurca, Akkadça, Aramca vs.) dilleri, Eski Akdeniz ve Anadolu dillerinden bazıları (Hititçe, Urartuca, Frigçe vs.) ve Latince bu türden dillerdendir. Özellikle Latince, ölü bir dil olduğu halde, teknik nedenlerle bugün önemli bir başvuru dili olma niteliğini korumaktadır.

Ölü dil: Bugün konuşan hiç kimsenin bulunmadığı dildir.

SIRA SİZDE 3

Latince hangi alanlarda ve neden önemli bir başvuru dilidir? Tartışınız.

Bu Çeşitlilik Nasıl Sınıflandırmaktadır?

Binlerce dil ve lehçenin yayıldığı yeryüzünde dillerin nasıl sınıflandırılabileceği, diller arasındaki farklılık ve benzerliklerin bu sınıflandırmaya nasıl etki edeceği bütün dilcileri meşgul eden ana bir sorun olmuştur. Hiç kuşku yok ki diller arasındaki sınırlar kesin değildir. Dillerden bazıları birbirine az ya da çok benzeyebilir. Bu yüzden iki dilsel varlığı iki ayrı dil olarak ayırt etmek için *karşılıklı anlaşabilirlik ölçütü* kullanılmaktadır. İki ayrı dilsel varlığın aynı dile ait olduğunu söyleyebilmek için aralarında en az % 70 oranında anlaşılabilirlik olması gerektiği, bugün genel kabul görmektedir. Eğer bu sağlanamıyorsa akraba, ama iki ayrı dil söz konusu demektir. Yüzde yetmiş oranından daha fazla anlaşmanın mümkün olduğu durumlarda ise dilsel varlıklar ayrı dile mensup ayrı lehçe ve ağızlar olarak sınıflandırılırlar. İkinci bir ölçüt, anlam düzeyini esas almaktadır. İki dilin söz varlığı birbirine çok yakın olabilir. Aynı sözcükler her iki dilde de yoğun olarak kullanılabilir. Ancak bu sözcüklerin o dillerde karşılık geldiği anlamlar farklılaşmış olabilir. Dolayısıyla aynı sözcüklerle kurulan iki ayrı anlam dünyası var demektir. Dilin kültürel bir varlık olduğunu unutmamalıyız. Her kültür, kullandığı dili biçimlendirir ve sözcükler buna bağlı olarak anlam değişmelerine uğrayabilirler. Örneğin Azerbeycan'daki belediye otobüslerinin kapılarında *daldan bin gababtan düş* yazar. *Düşmek* Azericede *inmek* anlamında kullanılır, Türkçede ise *düşmek* aniden ve istemsiz olarak yere yığılma anlamını taşımaktadır. *Dal* ve *gabab* (kabak) da bildiğimiz sözcüklerdir. Ancak biz *dal* denilince bir ağacın uzantısını, kabak denilince kelliği veya bir bostan bitkisini anlarız. Oysa Azericede *dal* arka, *kabak* ise ön anlamına gelmektedir. Türkiye Türkçesinde bu sözcükler arkaik formlarda hâlâ yaşamaktadır ama biz bu sözcükleri bu anlamlarıyla bilmeyiz, sözcükler anlam değişmesine uğramış ve iki ayrı dilin söz varlığında yer almışlardır. *Kabak* sözcüğü Azericedeki anlamıyla *Anadolu Kavağı, Rumeli Kavağı* örneklerinde yaşar. Burada kastedilen Anadolu'nun ve Rumeli'nin önüdür. *Dal* sözcüğünü ise *Harman Dalı* örneğinde bulabiliriz. *Harman Dalı,* harmandan sonrasını, harmanın arkasını anlatmaktadır. O yüzden harman işi bittikten sonra bağbozumu ya da hasat eğlencelerinde *Harman Dalı* oynanır. Görüldüğü gibi sözcükler daralmış bir bağlamda hayatlarını sürdürüyor ama bu bağlamdaki anlamlarını bilmiyoruz ve onları o şekilde anlamıyoruz. Üçüncü bir ölçüt ise dil varlıklarının ayrı birer edebî dil olarak gelişmeleri halinde onların ayrı birer dil olarak tanınması gerektiğini varsayar. Örneğin Norveççe, İsveççe ve Danca, söz varlığı bakımından birbirine çok yakın dillerdir. Ancak her üçünün de ayrı birer edebî dil olarak geliştiği ve farklı birer ulus-devletin dili olduğu göz önüne alındığında bu dil varlıklarını ayrı birer dil olarak tasnif ederiz.

Bir dilin varlığını bu şekilde belirleyebilmekteyiz. Ancak dil içinde de farklılıklar vardır. Bu farklılıklar çoğunlukla sözcüklerin seslendirilmesinde kullanılan fonemlerin ve vurguların farkından kaynaklanır. Kimi durumlarda da söz varlığı içinde küçük farklar olabilir. Biz bu tür farkların ortaya çıktığı durumlarda, anılan dil varlığına ayrı bir dil değil, ama *lehçe (dialect)* diyoruz. *Lehçe,* coğrafî ya da toplumsal olarak ayrı bir konuşma topluluğunu gerektiren dilsel bir farklılaşmayı ifade eder. Aynı dilin farklı lehçelerini konuşan kişilerin birbirlerini anlamaları gerekir; anlaşamadıkları noktada ise farklı bir dil söz konusu demektir. Ancak bu ayrımlar her zaman çok açık değildir.

Ayrıca dil içi farklılaşmalar etnik gruplarla ya da toplumsal durumla ilişkili olarak oluşan farklı dil kullanımlarıyla da ortaya çıkmaktadır. Bunlar genellikle ağız olarak adlandırılır. Ağızlar, etnik gruplar, toplumsal sınıf ve tabakalar arasındaki sı-

nırları yansıtır. Bir de dil içinde oluşan *tarzlar* ve *eğilimler* vardır. Genellikle mesleğe, cinsiyete ve yaşa bağımlı olarak farklılaşan dil kullanımları bu eğilim ve tarzları meydana getirir. Bunun da ötesinde, bir kültür içinde yaşayan herkesin kendine özgü bir konuşma tavrı vardır. Herkes, kültürleme süreci içinde edindiklerine kişilik özelliklerini ve özel eğilimlerini katarak, kendine özgü bir konuşma üslubu geliştirir. Buna kişisel ağız (*idiolect*) adı verilmektedir.

SIRA SİZDE 4

Orta Asya'da bir çok ülkede konuşulan Türk dilleri birer lehçe mi yoksa dil midir? Tartışınız.

Dil Öbekleri (Büyük Dil Aileleri)

İnsanların farklı coğrafyalara ve ekolojik ortamlara yerleşmeleriyle, yaptıkları göçlerle, girdikleri siyasal ve kültürel ilişkilerle aşağı yukarı son 15-20 bin yıl içinde şekillenmiş büyük dil öbekleri oluşmuştur. Köke doğru gittikçe tek bir ata dile ulaşılan dil akrabalıkları *dil ailelerini* oluşturur. Buna göre belli başlı dil aileleri ve içinde yer alan önemli diller şunlardır:

1) Altay Dilleri: Moğolca, Tunguzca ve bütün Türk dilleri bu gruba girer. Bu grubun çıkış bölgesi büyük olasılıkla İç Asya'dır. Bugün Japonca ve Korecenin de bu dil ailesine mensup olduğunu ileri süren bilimsel çalışmalar bulunmaktadır.

2) Ural Dilleri: Samoyet ve Fin-Ugor dil gruplarından oluşan bir ailedir. Samoyetçe, Fince, Macarca ve Estonca gibi Baltık bölgesi ve Doğu Avrupa dilleri bu aileye mensuptur. Bu dil ailesinin çıkış bölgesi, büyük olasılıkla Doğu Avrupa ve Batı Sibirya bölgesidir.

3) Çin-Tibet Dilleri: Tibet'te ve Himalayalarda, Myanmar'da (eski Birmanya'da), Çin'de konuşulan dillerden oluşur. Bu gruptaki en önemli diller Tibetçe, Burmaca ve Çince'dir.

4) Güneydoğu Asya Dilleri: Vietnam'da, Kampuçya'da, Tayland'ın bazı bölgelerinde, Malaya yarımadasında ve Doğu Hindistan'ın bazı bölgelerinde konuşulan, Mon-Kmer dili, Kampuç dili, Vietnam dili bu gruba aittir.

5) Malezya-Polinezya Dilleri: Malezya'dan başlayarak Pasifik Okyanusu'nun doğu ucuna, Güney Amerika'ya yakın Şili'ye bağlı Paskalya adasına kadar yayılan çok geniş bir adalar topluluğunda konuşulan irili ufaklı pek çok dilden oluşmaktadır.

6) Papua Dilleri: Pasifik Okyanusu ile Hint Okyanusu'nun buluşma noktasında bulunan Yeni Gine ile çevresindeki birkaç adada konuşulan toplam 132 dili barındırır. Bu diller ne Malezya-Polinezya dilleriyle ne de Avustralya dilleriyle akrabadır.

7) Avustralya Dilleri: Avustralya kıtasında Aborijinlerin konuştuğu 96 dilden oluşan bir gruptur.

8) Andaman Dilleri: Hint Okyanusu'nun doğu ucunda bulunan Andaman adasında izole Pigme topluluklarının konuştuğu ve diğer başka gruplarla akrabalığı olmayan dilleri kapsar.

9) Dravidi Dilleri: Hint-Avrupa ve Munda dillerinin Hint alt kıtasına gelmesinden önce bu alt kıtada konuşulan diller Dravidi dilleriydi. Bu diller özellikle Hint-Avrupa dillerinin baskısı altında güneye ve kuzeye çekildiler. Kuzeyde Pakistan sınırları içinde kalan Belucistan'daki Brahui dili bu ailenin kuzeydeki tek örneğidir. Güneyde ise, yarımadanın ucuna doğru konuşulan Tamil, Kui-Gondi ve Telegu dilleri Dravidi dillerini temsil etmektedir.

10) Kafkas Dilleri: Güney ve Kuzey Kafkasya'da konuşulan dilleri kapsar. Gürcüce ve Lazca Güney Kafkas dillerinin, Abhazca, Adıgece, Çeçence, Lezgice, İnguşça ve Avarca Kuzey Kafkas dillerinin belli başlı örnekleridir.

11) İber ve Bask dilleri: İspanya'nın kuzeybatısında ve Fransa'nın güneybatısında konuşulan Baskça bu grubun bugün konuşulan tek örneğidir. Bazı dilciler bu kalıntı dili Eski Anadolu ve Akdeniz dillerinin bir uzantısı olan İber diline yaklaştırırken, bir kısmı da Kafkas dilleriyle akrabalığını öne sürmektedir.

12) Hint-Avrupa Dilleri: Dünyada en yaygın dil grubu Hint-Avrupa grubudur (Harita 10.1. Hint-Avrupa dillerinin yayılma alanı). Bu grubun içinde Eski Anadolu dilleri, Toharca, Ermenice, Trak-Frig-Makedon dilleri, Yunanca, Arnavutça, Kelt dilleri gibi çok eski devirlerde konuşulup ölmüş olan ya da bugüne kadar gelebilmiş diller bulunur. Bunun dışında Hint-İran alt grubuna giren Hint dilleri, Farsça ve Kürtçe; Roman dilleri alt grubuna giren İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Katalanca ve Romence; Kelt dilleri alt grubuna giren İrlanda dili, Bretonca, Galce ve İskoç Galcesi; Germen dilleri alt grubuna giren Danca, Norveççe, İsveççe, Almanca, İngilizce, Flamanca (Belçika Felemenkçesi), Felemenkçe (Hollandaca), ve Güney Afrika Flamancası (Afrikaanca); Balto-Slav dilleri alt grubuna giren Latça, Litvanca, Bulgarca, Makedonca, Sırpça-Hırvatça, Slovence, Çekçe, Slovakça, Lehçe (Polonya dili), Rusça, Beyaz Rusça ve Ukraynca yaygın Hint-Avrupa dil ailesinin en önemli dilleridir.

13) Hami-Sami Dilleri: Akkadça, Aramca, Assurca, Fenikece gibi pek çok Eski Mezopotamya dilinin dahil olduğu bu grup bugün Ortadoğu'nun ve Afrika'nın geniş bir bölgesinde yaygın olarak konuşulan dillerden oluşmaktadır. Sami alt grubu içinde çeşitli Habeş dilleri, Arapça, İbranca ve Süryanca yer alır. Hami dilleri alt grubunda ise eski Mısır dilini ve bugün onun güncel bir devamı olan Kıptçayı (Mısır Kıptî dilini) buluruz. Kuzey Afrika'da konuşulan Berberice, Doğu Afrika'da konuşulan Kuşî dili, Orta Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada konuşulan Sudan-Gine dilleri ve Güney Afrika'da yayılmış bulunan Bantu dilleri Hami dillerinin güncel örneklerini temsil eder.

14) Hoin-San Dilleri: Daha çok Güney Afrika'nın avcı-toplayıcılarının konuştuğu dillerden oluşur. bu dillerin ortak özelliği, dilde şakırtılı seslerin yaygın olarak kullanılmasıdır. Hotanto'ların ve Kung! San'ların dili bu gruba girer.

15) İnuit(Eskimo)-Aleut Dilleri: Alaska'da, Aleut adalarında, Kuzey Kanada'da ve Grönland adasında İnuit (Eskimo) toplulukları tarafından konuşulan dillerden oluşur.

16) Amerika Dilleri: Kuzey, Orta ve Güney Amerika dilleri olmak üzere üç ana gruba ayrılan bu diller Amerika'nın yerli dilleridir. Ancak aralarındaki dilsel akrabalık henüz kesin biçimde gösterilebilmiş değildir. Bu öbek daha çok coğrafî bir ortaklığa ve geçim ve yaşam biçimi benzerliğine dayanır. Dilbilimciler Kuzey Amerika dillerini beş büyük aile altında toplanan otuz iki dil ailesi biçiminde tasnif etmişlerdir. Birinci büyük aile (Algonkin-Wakaş büyük dil ailesi), Güney Kanada'yla ABD'nin Pasifik kıyılarından Atlantik kıyılarına uzanan geniş bölgesinde konuşulan yedi dil ailesini ve elliye yakın dili içinde barındırır. İkinci öbek, Hoka-Siyu büyük ailesidir. Bu büyük ailenin içinde dokuz dil ailesi ve altmışın üzerinde dil bulunmaktadır. Üçüncüsü Na-Dene büyük ailesidir. Bu öbekte dört dil ailesi bulunur. Penutia büyük ailesinde sekiz, Uto-Aztek-Tano büyük ailesinde ise iki aile yer almaktadır. Orta Amerika dilleri dokuz ailedir. Bu diller içinde en bilineni Maya dilidir. Güney Amerika dilleri ise toplam yüz dokuz aileye bölünmektedir. Bunun yanısıra daha tasnif edilememiş Amerika dilleri de mevcuttur.

Harita 10.1

Hint-Avrupa Dillerinin Yayılma Alanı

Kaynak: *Hickerson, 1980, s. 159*

Dillerin Yayılması, Teması, Karışması ve Küreselleşmenin Etkisi

Dünya tarihine bakıldığında yazı dili olarak gelişen belirli bazı dillerin diğer diller üzerinde önemli bir etki yarattığı ve yüksek kültürün dili haline gelerek, yerli diller aleyhine geliştiği görülür. Özellikle farklı bir kültür çevresinden ve yaşam biçiminden yeni bir çevreye giren topluluklar, o yeni çevrenin egemen dilinin de etkisi altına girerler. Örneğin Türkler, İran ve Anadolu'ya geldiklerinde ağırlıklı olarak Farsça'nın etkisi altına girmişlerdir. Yeni coğrafyanın nitelikleri, yeni bir yaşam ve geçim biçimine geçiş, o coğrafyaya ve yeni yaşam ve geçim biçimine ait pek çok sözcüğün anadile girmesine yol açar. Aynı şekilde yeni coğrafyanın eski toplulukları da bu yeni komşularının dilinden etkilenirler. Bu süreç bir *dil kültürleşmesi* biçiminde yaşanır. Bu yüzden Türkçe'de pek çok Farsça sözcük mevcuttur. Bunun gibi Farsça'da da Türkçe'den alınmış çok sayıda sözcüğe rastlanır. Ayrıca, yeni coğrafyanın geçim biçimi yerli dillerden pek çok sözcüğün ödünçlenmesini gerektirmiştir. Bu yüzden Türkçe Ermenice'den, Rumca'dan, Arapça'dan ve gemicilik söz konusu olduğunda İtalyanca'dan pek çok sözcüğü devşirmiş kendi söz varlığının bir parçası haline getirmiştir. Türkler İslâm'ı İran üzerinden aldıkları için bizdeki dinsel pek çok kavram da Arapça değil Farsça'dır: *Namaz* gibi, *peygamber* gibi, *oruç* gibi... Osmanlılar Balkanlara yayıldığında ise bu kez benzer etkiyi Türkçe Balkan dilleri üzerinde göstermiştir. Osmanlı uygarlığına ait pek çok terim, bu kez Macarca'ya, Sırp-Hırvatça'ya, Yunanca'ya, hatta Rusça ve Polonya diline geçmiştir.

Arapçanın da Batı dilleri üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Özellikle Ortaçağ'da bir uygarlık dili haline gelen Arapça, İslâm yayılmasının İspanya'ya ve İtalya'ya ulaşmasıyla birlikte bilime, teknolojiye ve çeşitli Doğulu mallara ait pek çok terimi Batı dillerine vermiştir. Cebir (*algebra*), algoritma, magazin, risk, amber, misk, abanoz, amiral, amalgam, alkol, almanak, arsenal, iksir, gitar, haşhaş, yasemin, kalibre, narenç'ten oranj, papağan, çek, tarife, şeker vs. sözcüklerinin Batılı biçimleri, Arapçadan geçmiş sözcüklerin dillerin düzeneğine uydurularak kazanılmış sözcüklerdir. Haçlı seferleri de benzer etkiyi bu kez ters yönden yaratmıştır.

Bunun gibi örneğin Anglo-Sakson dillerinde kullanılan çay sözcüğü, tea veya tee, Malay Hollandacası aracılığıyla Çin'den gelmiştir.

Lingua Franca

Diller sadece bir topluluk içinde konuşulmaz; çok sayıda farklı dilin konuşulduğu karmaşık coğrafyalarda bütün toplulukların anlaşmalarını temin edecek ortak bir dilden yararlandıkları görülür. buna *lingua franca* denilmektedir. Özellikle tüccarlar, seyyahlar, alimler ve diplomatlar bu dil sayesinde işlerini görürler ve temaslarını kurarlar. *Lingua franca,* o coğrafyanın dillerinden biridir. Bu hale gelmesinde dinen, iktisaden ya da siyaseten güçlü bir toplumun dili olması ya da tüccarların dili olması gibi etkenler rol oynar. Örneğin eski Mezopotamya ve Anadolu'da Akkadça böyle bir dildi. Devletler arasındaki anlaşmalar bile Akkadça yapılırdı. Örneğin ünlü Kadeş anlaşmasının Hititlerin başkenti Hattuşaş'taki (Boğazköy) taşa kazınmış suretinde metin hem Akkadça hem Hititçe yazılmıştı. Ortaçağ'da Arapça ve İtalyanca bütün Akdeniz havzasının *lingua franca*'sı oldu. Osmanlı çağında ise Türkçe Doğu Avrupa ve Balkanlar'dan İran'a kadar uzanan coğrafyanın *lingua franca*'sı haline geldi. 19. yüzyılda Fransızca, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de İngilizce *lingua franca* işlevi görmektedir.

Ayrıca sömürgecilik dillerin yayılmasında önemli etken olmuştur. Bu yolla İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Portekizce dünyanın geniş bir bölümünde konuşulan egemen diller haline gelmiştir. Öyle ki, sömürgeciliğin tasfiye edildiği 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Afrika'lı ve Asya'lı ulus-devletler, etnik çeşitlilik arz eden nüfuslarına hâkim olan dil çeşitliliğini aşmak için, sömürge döneminden kalmış, *lingua franca* işlevi gören bu dillerden birini resmî dil ilân etmek zorunda kalmışlardır. Örneğin iki yüzden fazla dilin konuşulduğu Hindistan'da ortak dil İngilizce'dir. Pek çok Afrika ülkesinde de durum aynıdır. Sömürgecilik döneminde bu Batı dilleri, yönetici seçkinler ile sıradan halk arasındaki mesafeyi belirleyen keskin bir toplumsal tabakalaşmanın aracı olmuştu. Öte yandan, örneğin Güney ve Kuzey Amerika'da yerli diller, yayılan bu Batı dillerinin önünde kaybolup gitmişlerdir. Pek çoğu ölü dil haline gelmiş ya da çok küçük toplulukların bildiği marjinal diller sınıfına girmişlerdir. Kuzey Amerika'yı İngilizce, Güney Amerika'yı ise İspanyolca ve Portekizce istilâ etmiştir.

Pidgin Dil

Özellikle sömürgeciliğin etkisiyle belirli bir dil alanına giren yabancı bir dilin, basitleştirilmiş bir gramer ve söz varlığıyla o dil alanında kullanılan biçimine *pidgin dil* denilmektedir. *Pidgin dil,* basitleştirilmiş olmakla birlikte kaynak dilin fiiller ve sözcük düzeni kurallarıyla yeniden düzenlenmiş bir halidir. Örneğin Melanezya'da konuşulan Pidgin İngilizce, yüzde sekseni İngilizce kaynaklı olan bir beşyüz sözcüğün kullanımına dayanan, kurallı ama standart İngilizce'den oldukça farklılaşmış bir dildir. Pidgin diller, Batılıların Afrika'yı, Uzak Doğu'yu ve Amerika'yı kolonileştirmesi sürecinde ortaya çıkmışlardır.

Kreol Dil

Bir *pidgin* dilin yerli bir dil haline gelmiş biçimine *kreol dil* adı verilir. Kreolleşme denilen süreçte, *pidgin* dil eksiksiz bir gramer yapısına kavuşur ve geniş bir söz varlığına dayanarak gelişkin bir dil halini alır. Kaynak dilden türemiştir ve ona benzemektedir ama farklı bir dildir.

Planlı Dil Değişiklikleri

1) Ölü Dillerin Canlandırılması: Yeni kurulan bazı ulus-devletler ise ölü bir dili canlandırarak ya da sentetik bir dil yaratarak yeni ulusun dilini meydana getirmeye girişmişlerdir. Örneğin İsrail, sadece din dili olarak kullanılan ve sadece din adamlarının bildiği ölü bir dil haline gelmiş olan İbranca'yı yeniden canlandırmış ve İsrail devletinin resmî dili haline getirmiştir. Eski dil yeniden yaratılmıştır. Pakistan'da da durum aynıdır. Pek çok farklı dilin konuşulduğu Pakistan'da eski Müslüman soyluların dili olan Urduca yeniden yaratılarak resmî dil yapılmıştır.

2) Dilde Sadeleşme Hareketleri ve Ulusal bir Dil Yaratılması: Bilinçli siyasal çaba ve çalışmaların sonucunda da dilde değişiklikler yaratılabilmektedir. Ulusal sınırların siyasal süreçler içinde belirlendiği coğrafyalarda, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde, nüfus içinde mevcut olan büyük dilsel farklılıkların seçilmiş resmî bir dil lehine ortadan kaldırılmaya çalışılması, sık rastlanan bir durumdur. Merkezî hükümetler, ulusal birliği sağlamak amacıyla o ülke içinde konuşulan dillerden birisini öne çıkararak resmî dil haline getirir ve bu gelişme diğer dillerin varlığını tehdit eder. Bu süreçte diğer diller birer yerel ve sözlü iletişim aracından öteye gidemez.

Bununla birlikte ulusal dil yaratma çabaları çok daha eskiye gider. 18. yüzyılın sonundan itibaren Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçi-halkçı hareketler, seçkin dillerini tasfiye ederek sade ve ulusal bir dil arayışına girdiler. Avrupa'da Latincenin ve Fransızcanın etkisi altında bulunan seçkin dili, yerli diller lehine tasfiye edilerek bir tür demokratikleşme ve ulusallaşma sağlanmaya çalışıldı. Bunun başlangıcı Martin Luther'in 15. yüzyılın sonunda İncil'i Almanca'ya çevirmesi ve yeni keşfedilen matbaa yoluyla Almanca İncillerin geniş kitlelere yayılmasıdır. Yerli dilde yazılıp çizilmeye başlanması hem bilgiyi demokratikleştirmiş hem de uluslaşmanın önünü açmıştır. 18. yüzyılın sonundan itibaren Almanya'da ve Macaristan'da başlayan dilde sadeleşme hareketi, diğer ülkelere de örnek olmuştur. Örneğin Türkiye'de Tanzimat döneminde seçkin dili olan Osmanlıcaya karşı başlatılan sadeleşme hareketi Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte kurumsallaşmış ve Türk Dil Kurumu eliyle yürütülür hale gelmiştir. İran'da da benzer bir durum görülür. 1930'larda İran'da da dili Arapça'nın etkisinden kurtarmak üzere devlet tarafından bir dil kurumu (*Farhengestân*) oluşturulmuştu.

Küreselleşmenin Dil Üzerinde Etkisi

Endüstri toplumu bilginin ve teknolojik yeniliklerin dünya çapında hızla yayıldığı yeni bir dönemin toplumudur. Özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve bilgisayar teknolojileri küresel düzeyde etki yarattığından, bu araçlar yoluyla gelen ve bilgisayar teknolojilerinin taşıdığı yeni bir dil de yerli diller üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Tüketim toplumu, marka merkezli tüketimin, reklam ve moda sektörünün dili, hızlı bilgi dolaşımı ve özelilkle internet, yerel dillerin direncini kırmıştır. Böylelikle dillerin içine hızla yeni sözcük akmaktadır. Bu akışın kaynağı büyük ölçüde İngilizce'dir. İngilizce bir *lingua franca* olmaktan çıkmakta ve *dünya dili* haline gelmektedir. Bu durum eğitim kurumlarını da etkilemiştir. Eğitim kurumları dünyanın pek çok yerinde merkezinde İngilizce öğretiminin olduğu yeni eğitim programları geliştirmeye uğraşmakta ve özellikle yüksek öğretimin dili pek çok yerde İngilizce'ye dönüşmektedir. Bu durum bilginin yayılması ve paylaşılması bakımından bir avantaj olmakla birlikte, yerel dillerin gerilemesine, yazı dillerinin zayıflamasına, belli merkezlerin bilgi üzerindeki egemenliğinin pekişmesine ve en

önemlisi her dilin temsil ettiği özgün kültürel eşiğin bozulmasına yol açmaktadır. Görece özgün bu eşikler, giderek Anglo-Sakson tarzlarının egemenliğine girmekte ve özgünlüklerini kaybederek birbirlerine benzemektedir. Dillerin en önemli varlığı olan deyim ve deyişler dönüşmekte, çeviri yeni formlarla yer değiştirmektedirler. Yazı dilinin anlatım gücü, bilginin hızla aktarılması ihtiyacının belirlediği bir özensizlikle zayıflamakta, eski sözlü ve yazılı kültür varlıklarına ilgi giderek azalmakta, bunların kültür içindeki rolleri yitip gitmektedir.

İLETİŞİM SÜREÇLERİ VE İLETİŞİM ORTAMLARI

Daha önce belirttiğimiz gibi, bir göndericiyle alıcı arasında bilgi alışverişine *iletişim* diyoruz. Konuşma dili özel bir iletişim türü olmakla birlikte, en yaygın ve kullanışlı olanıdır. Ancak onun dışında sesle, dansla, şarkıyla, şiirle, simgeyle, görüntüyle ve kokuyla iletişim kurulduğunu da biliyoruz. Bu iletişim araçlarının tümüne *işaret* diyoruz. İşaret alıcısına ulaştığında o işaretin taşıdığı anlam, işaretin taşıdığı kodlar çözülerek alımlanır. Dolayısıyla alıcının o işaretin taşıdığı anlamı bilmesi, onda yüklü olan kodları çözerek onları bilgiye çevirebilmesi gerekir. O zaman işaret üzerinde anlaşma gereği ortaya çıkar. Bu bakımdan sadece iki kişinin anlayabileceği çok özel iletişimler olduğu gibi, belirli gruplar tarafından paylaşılan ya da çok geniş bir toplumsal kesimin paylaşabileceği iletişim biçimleri mümkündür. Örneğin bir savaş sırasında birlikler arasındaki iletişim çok özel ve gizli kriptolar aracılığıyla sağlanmaktadır. O kriptoların sadece dost birliklerde yer alan görevlendirilmiş kişiler tarafından bilinmesi ve asla düşman tarafından çözülememesi beklenir. Bunlar çok özel ve istisnai iletişim biçimleridir. Ancak toplumsal iletişim böylesine gizli ve hayatiyet arz eden bir şey değildir. Örneğin asgari düzeyde eğitim almış biri, sayıları ve temel aritmetik işlemleri bilir ve onların işaretlerini tanır. Dolayısıyla toplumun çok geniş bir kesimi bu işaretleri çözerek onların ifade ettiği anlamları bilebilecek, hayatında bunları kullanabilecektir. Ancak iş yüksek matematiğe gelince, örneğin diferansiyel hesaplamalarda, bu işaretleri çözebilen insan sayısının hızla azaldığını ve çok küçük bir gruba indirgendiğini görmekteyiz. Dolayısıyla iletişim için gerekli işaretlerin *kültürleme* süreci içinde aktarılan bilgisine erişim söz konusu toplumun üyesi olmayı yeterli kıldığı halde, özel iletişim türlerinin bilgisine erişmek özel bir eğitimi gerektirecektir. Toplumlar karmaşıklaştıkça, artan ihtiyaçların gerektirdiği özel iletişim türleri ve bunların aktarıldığı özel kurumlar da çeşitlenip gelişecektir.

İletişim ve Toplumsal İlişkiler

Bütün canlılar belirli düzeyde iletişime ihtiyaç duyarlar. Kolektif bir hayat süren arılar, karıncalar, penguenler, filler, babunlar ve insanlar gibi bazı türlerse daha karmaşık iletişim sistemleri içinde yaşarlar. Hayatta kalabilmek ve hayatı sürdürebilmek için sadece biyolojik uyarlanma stratejileri yetmemektedir. Ayrıca türün diğer üyeleriyle iletişim kurmak ve eş güdüm sağlamak gerekmektedir.

Bireyin toplumsal hayat içinde oynadığı rolün önemi ve yeri, özellikle türün devamı açısından hayati önem taşıyan ebeveynlik, cinsellik, rekabet, savunma ve saldırı gibi eş güdüm ve anlaşma gerektiren roller önem kazandıkça iletişim ihtiyacı da daha önemli bir hal almakta; toplumsal ilişkiler karmaşıklaştıkça genetik içgüdülerin yanısıra, öğrenme ve toplumsal olarak geliştirilen davranışlar önem kazanmaktadır. Özellikle öğrenme süreci değişen çevre koşullarına uyum sağlamak bakımından bireye büyük bir esneklik sağlamaktadır. Ancak sadece bireysel esneklik yetmez, bu esnekliğin grup düzeyinde de elde edilmesi gerekmektedir. Bu

da esnek iletişim sistemlerini yaratmaktadır. Bu esneklik insan türünde en üst düzeye yükselmiştir. İnsanlarda en esnek iletişim sistemleri olan simgeler aracılığıyla iletişim yaygındır.

İşaretler ve Simgeler

Bütün insanlar arasında iletişim, işaretler yoluyla sağlanır. *İşaretler* sesleri, her türlü nesneyi, renkleri, hareketleri, kokuları, hatta sessiz kalma davranışını içeren bilgi iletebilen her türlü koddur. Hayvanların çoğunda işaretlerin anlamları genetik kodlar aracılığıyla biyolojik olarak belirlenmiştir. Öğrenilerek aktarılan işaretlerin oranı çok azdır. Pek çok hayvan türünde işaretler kapalı kodlardır. Yani her biri bağımsız olarak işlev görür ve birbirleri arasında ilişki yoktur. Bu durum bilgi alışverişinin esnekliğini ve yayılmasını sınırlar. Bazı hayvan türlerinde, örneğin Primatlarda ise basit de olsa simgelere dayalı iletişim yolları vardır. İnsan iletişimi ise tamamen simgelere dayalıdır. *Simge,* anlamı kültüre bağlı, yani göreli ve keyfî olarak belirlenmiş, öğrenilebilen her türlü işarete verilen addır. Örneğin bayrak, trafik işaretleri, her türlü sözcük, tuvalet kapılarında erkek ve kadına tahsis edilmiş alanları belirleyen işaretler, silâh göstermek, korna çalmak, egzotik bir koku sürmek, hazır olda durmak, selâm vermek, bunların hepsi birer simgedir. Bunların anlamlarını kültürel olarak çözeriz, çünkü kültür bize o simgelerin anlamlarını daha önceden öğretmiştir. Bu yüzden aynı simge farklı kültürlerde farklı anlamlara gelebilir. Örneğin *Swastika* yani gamalı haç işareti Hindularda kutsallığı ve barışı simgelerken, Nazi Almanyası'nda ırkçılığı ve saldırganlığı simgeler (Resim 10. 2 Hindu ve Nazi swastikası). Bu simgelerin anlamlarındaki esnekliğin ne ölçüde olabileceğine dair bir ipucudur.

Resim 10.2

Hindu ve Nazi Swastikası

Kaynak: *http://en.wikipedia.org/wiki/Swastika)*

İnsan yaşamına egemen olan simgesel iletişim, hayvanların aksine açık bir sistem sunar. Simgeler arasında ilişkiler kurulabilir, birbirleriyle ilişkilendirilebilir ve bir simge zaman içinde anlam değişmelerine uğrayabilir.

Konuşma Dışı İletişim

İnsanların beden ve yüz hareketleri (jest ve mimikler), ses tonu ve vurguları, giyinme biçimi, kişilerin çevrelerindeki mekânı örgütleyiş tarzları gibi konuşma dışı ya da konuşmayı aşan davranış ve tavırlar iletişimsel değer taşımaktadır. Dolayısıyla iletişim sistemlerini ele alırken, sadece sözlü ve yazılı dil dizgelerine eğilmek, iletişimi bir bütün olarak kavramak bakımından yeterli olmayacaktır. Özellikle son yıllarda gelişen araştırmalar bir beden dilinin (*kinesics*) varlığını ortaya koymuştur. Beden dili evrensel işaretler taşıyabileceği gibi son derecede yerel işaretlere de aracı olabilir. Örneğin gülümseme olabildiğince evrensel bir işarettir. Ama bunun yanında kültüre özgü pek çok bedensel davranış farklılığı da mevcuttur. Örneğin Java adasında kişinin bir şeyi sol eliyle vermesi hakaret sayılır. Hayır ya da evet anlamındaki işaret de kültürden kültüre büyük bir değişiklik ve çeşitlilik gösterir. Bir Amerikalı'nın yeni tanıştığı birilerinin yanında bacağını diğerinin üzerine atarak oturması olağandır, ama Türkiye'de bu karşısındakini önemsememe olarak algılanır ve ayıplanır. Her kültür samimiyet bildiren davranışları belirlemiş, kişilerin yaş,

cinsiyet, statü farklarına göre mesafelerini ayarlamıştır. Buna *mekânın kültürel kullanımı (proxemics)* ya da *etkileşim geometrisi* denilmektedir. Resmiyet ve samimiyet bu geometri içinde durulan yerle, aralara konan mesafeyle ya da yakınlık gösterme biçimleriyle belirlenir. Bu yüzden bağlama ve karşımızdaki kişinin niteliğine göre farklı mekânsal mesafeler kullanırız. Buna göre davranırız. İlk tanıştığımız birini genellikle öpmeyiz. İki Batılı erkek ise asla öpüşmez. Ama bu bizim kültürümüzde geçerli bir davranış değildir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Özetle, davranışlarımızla, yapıp yapmadıklarımızla karşımızdakine işaret göndeririz. O kişi, bunları anlıyorsa iletişim kurulmuş demektir.

Beden üzerindeki tasarruflar (giyinme ve saç biçimi, makyaj, takılar vs.) da iletişim kurar, toplumsal etkileşimi yönlendirir. İnsanlara genellikle giydikleri giysiye göre davranılır. Resmî üniformalı biri karşısında temkinli ve mesafeli bir tutum takınırız. Aynı kişi bermuda şortla karşımızda duruyorsa, davranışlarımız da değişir. Çünkü bu giyinme biçiminin ilettiği işaret samimiyete ve rahatlığa karşılık gelir. İnsanlar içine girecekleri toplulukların niteliğine göre farklı giyinirler, kendilerine ona göre çekidüzen verirler. Genellikle resmî bir davete blujin pantolon ve tişortla gidilmez. Kadınlar da davetin ciddiyetine ve atfedilen öneme göre daha ağır makyaj yaparlar.

Fotoğraf 10.2

Pandomim Sanatı: Sadece Jest ve Mimikleri Kullanarak Duygu ve Düşüncelerin İfade Edilmesi

Kaynak: *http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Pantomime-Pablo.jpg*

Yazı Dili

Konuşma dilinin yazılı işaretlere dökülmüş ve bu yolla standartlaştırılmış haline *yazı dili* denilir. Yazı dili konuşurken kullandığımız fonemlerin tam olarak karşılığını veren bir dil değildir. Yazı dillerindeki işaret sistemine *alfabe* adı verilir. Diller, zaman zaman sesleri temsil eden ve onlara yakın sesler çıkarmamızı sağlayan işaretlerle kurulurken, zaman zaman da kavramları ve isimleri ifade eden işaretlerle ifade edilmişlerdir. Sesleri temsil eden işaretlerden kurulu alfabelere *fonetik alfabeler* denir. Örneğin bizim alfabemiz fonetik bir alfabedir. Bütün fonetik alfabelerin (ki Latin, Arap, Kril, Yunan, Gürcü, Hint, Ermeni, Aramî-Süryanî alfabeleri böyledir) kökeni Fenike alfabesidir (Resim 10.3 Fenike alfabesi) Kimi alfabeler resimlere dayanır. Bunlara *piktografik alfabe* denir. Örneğin eski Mısır'ın alfabesi böyleydi (Resim 10.4 Mısır resim yazısı ya da hiyeroglifi). Kimileri de belirli kavramları temsil eden işaretlerle yazılır. Bunlara da *idyografik alfabe* adı verilir. Geleneksel Çin alfabesi böyle bir alfabedir (Resim 10.5 Çin yazısı).

Resim 10.3

Fenike Alfabesi

Kaynak: *http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Phoenician_alphabet.svg*

Resim 10.4

Mısır Resim Yazısı ya da Hiyeroglifi

Kaynak: *http://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/9/9d/Papyrus_ani_curs_curs_hiero.jpg*

Her dil yazılı değildir. Böyle bir zorunluluk yoktur. Yazı genellikle devletli toplumların ortaya çıkmasından sonra icat edilmiş bir şeydir. Çünkü yazı, yani kayıt altına alma bir egemenlik ve mülkiyet belirtisidir. O nedenle mühürler ilk işaretler sayılır. Çünkü mühür bir şeyin belirli bir kişiye veya gruba aidiyetini gösteren bir işarettir. Ayrıca yazı dillerinin konuşma dilini bire bir yansıtması beklenmez. Pek çok yazı dili, konuşma dilinin fonemlerinin dışında bir yazı sistemi ve üslubu olarak gelişmiştir. Biz bu sisteme ve üsluba *imlâ* diyoruz. İmlâ, yani yazım kuralları, her zaman konuşma dilinden farklılık gösterir. Bu farklılık, yazı dillerinin, aynı zamanda o kültürün standart dilini temsil etmesinden kaynaklanır. Standart dil, dilin ağızlarını, lehçelerini ve çeşitli konuşma nüanslarını ihmal eden bir ortak dildir. Bu standart dil, aynı zamanda, edebiyat dilinin de temelidir. Bir kültürün edebiyatı, genellikle o kültürün dilinin standart biçimiyle kurulur. Edebiyatın gelişmesi, dilin anlatım biçiminin gelişmesi, zenginleşmesi anlamına gelir. Bir kültürün mensupları kendi edebiyatlarıyla ne kadar sıkı ilişki kurarlarsa, dili de o kadar iyi kullanacaklardır.

Resim 10.5

Çin Yazısı

Kaynak: *http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Hanzi.svg*

Yazı ne zaman ve nasıl icat edilmiştir?

SIRA SİZDE 5

İşaret Dili

İnsanlar konuşma ve işitme yoluyla iletişim kuramadıkları durumlar için işaret dilleri geliştirmişlerdir. Özellikle işitme engellilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, işlevsel bir işaret dili yaratılmıştır. Bu, el hareketlerini esas alan yapay ve özel bir dildir. Temelinde büyük ölçüde bütün işitme engellilerin anlaşabileceği ortak ve evrensel işaretler bulunduğu gibi, işitme engellilerin mensup olduğu kültürün özelliklerine uygun işaretler ve anlatım biçimleriyle zenginleşmiş; böylelikle de kültürel işaret dilleri ortaya çıkmıştır. Örneğin bugün Türkçe'nin bir işaret dili bulunmaktadır. Ancak işaret dili, sadece işitme engellilerin iletişim kurmasını sağlayan işlevsel dilden ibaret değildir. Bunun gibi pek çok işaret dili vardır. İnsanlar ihtiyaçlarına bağlı olarak pek çok işaret dili yaratmıştır. Örneğin kısa, duraklı ya da uzun elektriksel iletimlere dayanan *mors alfabesi* bir işaret dilidir ve telgraf ve deniz haberleşmesinin temeli olmuştur. Bu alfabeye dayanan iletişim, birbirini gören ama aralarında mesafe olan gemilerin ışıldakla haberleşmesinde de kullanılır. Giresun yaylalarında derin vadilerle bölünmüş ormanlık çetin bir coğrafyada geliştirilmiş bir başka işaret dili vardır: Islık dili. Islığın kısa, uzun ve nağmeli çıkarılmasına dayanan özel bir dil yaratılmıştır ve bu dili sadece o yörenin insanları anlar; bu çetin coğrafyada ıslık dili, iletişim içinde önemli bir rol oynar.

DİL VE KÜLTÜR

Bir toplumun zihniyet tarzı ve dünya görüşü ile dili birbiriyle yakın ilişki içindedir. O nedenle bir dili anlamadan o kültürü, o kültürü anlamadan da dili anlamak mümkün değildir. Ancak bu iki olgu arasında ne denli yakın ve sıkı bir etkileşim olsa da, kültür ile dili tam anlamıyla bütünleşmiş de sayamayız. Dil de kültür de, birbirleri dışında başkaca unsurların etkisi altındadır. Bu yüzden dilleri birbirine benzeyen hatta aynı olan, ama kültürleri çok farklı olabilen toplumlar görebiliriz. Bunun aksi de doğrudur. Yani dilleri farklı olsa da neredeyse aynı yaşam ve geçim biçimini paylaşan yine pek çok toplum vardır. Örneğin göçebe-çoban Don Kazaklarıyla Kıpçaklar ya da Altınordu Tatarları neredeyse aynı coğrafyada aynı hayatı yaşıyor ve aynı geçim biçimini sürdürüyordu, ama biri Rusça konuşurken diğeri bir Türk dili konuşmaktaydı. Bunun gibi Sırplarla Hırvatlar hemen hemen aynı dili konuşurlar; fakat Sırplar Hıristiyan Ortodoks bir dünya görüşünün penceresinden dünyaya bakarken, Hırvat yaşam tarzı Katolik bir dünya görüşü üzerine oturmaktadır. Bu yüzden Sırplar, Rusya ve Yunanistan gibi Ortodoks dünyanın önemli kültür merkezleriyle ilişki içindeyken, Hırvatları Avusturya ve İtalya gibi Katolik dünyanın kültür merkezleriyle ilişki içinde görmekteyiz.

Kültürün Dile Etkisi

Kültürel etkenlerin bir dilin söz varlığını çok güçlü biçimde etkilediği görülür. Her kültür, içinde bulunduğu temel çevresel ve toplumsal özelliklerinin belirlediği zengin bir söz varlığına sahiptir. Eskimo dünyasında kar ve buzun önemine bağlı olarak karın ve buzun çeşitli hallerini anlatan çok sayıda sözcüğe rastlamak tesadüf değildir. Bunun gibi eski Türklerde de atın yürüyüş biçimlerine ilişkin onlarca farklı sözcük buluruz. Bunun gibi Türkçe'de konut terminolojisi büyük ölçüde Farsça, Rumca ve Ermenice sözcüklerin ödünç alınmasıyla oluşmuşken, çadır hayatına ve elemanlarına ilişkin çok sayıda Türkçe sözcük bulmak mümkündür. Hatta çadır terminolojisinin bazı unsurları da yerleşik hayatın bazı unsurlarına benzetme yoluyla aktarılmıştır: Kapı, ev ve oda sözcükleri gibi...

Her dilin soyutlama ve kavram yaratma özelliği vardır. Ancak bir dil dünya ölçeğinde diğer dillerle ne denli sıkı temasa geçmiş ve ne denli yayılmışsa, kavram yaratma gücü artmış ve söz varlığı da o ölçüde zenginleşmektedir. Bu yüzden örneğin İngilizce'de bugün 500 bine yakın sözcüğün var olduğu bilinmektedir. Bu o dilin özsel niteliğinden değil, etkileşime girdiği kültürlerin ve coğrafyaların çoğulluğundan kaynaklanan bir durumdur. Ayrıca Endüstri Devrimi'ni yapmış bir toplumun dili olması yüzünden, teknolojik buluş ve yeniliklerin adları ve bunlarla ilgili kavramlar da ister istemez bu dilin içinde yaratılmaktadır.

Söz varlığı pek çok durumda kültürel, ekolojik ve coğrafî koşullardan etkilenir. Örneğin renk sözcükleri böyledir. Bazı dillerde koyu ve açık, soğuk ve sıcak gibi sadece iki niteleme varken, bazılarında renk sayısı on dördü, on beşi bulmaktadır. Bazı dillerde ise renk adlarının yeni kültürlerle girilen etkileşim sonucu değiştiği ve eskilerinin unutulduğu görülür. Her kültür çevresinde hâkim olan coğrafyanın özelliklerine uyarak söz varlığını geliştirir. Örneğin Türkçe'de *yeşil* sözcüğü eski halini korurken, *mavi* sözcüğü *gök* sözcüğünün yerini almıştır. Bu, yeşilin Türk kültürü için hâkim renklerden biri olduğunu gösterir. *Kahverengi* dediğimiz rengin eski adını bugün kimse bilmez; bu ad kahvenin bu kültüre girdiği zamandan sonra yaygınlaşmıştır. Tıpkı *turuncu* adı gibi... Türkçe'yi konuşanlar turunçgillerle tanışmadan önce böyle bir renk adı da yoktu. İnuit'lerin *turuncu* renkle ilintisi yok

denecek kadar azdır, bu yüzden bu dilde *turuncu* rengi karşılayacak bir sözcük yoktur. Dolayısıyla bu dil bu rengi karşılayacak terimi başka bir dilden, büyük olasılıkla temas ettiği ilk dilden, alacaktır.

Dilin Kültüre Etkisi

Dilin kültürü etkilediği durumlar da vardır. Her dil dünya kavrayışımızın ve dünya görüşümüzün temelini oluşturur. Dünyayı dilimizin olanakları kadar kavrar ve yorumlarız. Bu yüzden bütün diller, kendi olanaklarının yetmediği hallerde başka dillerden girecek yeni kavramlara açıktır. Akrabalık terimleri dünya kavrayışımızda dilin ne denli etkili olduğuna ilişkin çarpıcı örnekler sunar. Bizim dilimizde anne ve baba tarafının aynı cinsiyetten akrabaları farklı terimlerle anılır. Hala-teyze, dayı-amca gibi. Bu durum kültür içinde bu kategorilerin rollerinin ve statülerinin farklı olduğuna işaret eder. Bunun gibi bizde anne ile teyze ayrı ayrı ifade edilir ama bazı yerli dillerinde bu ayrım yoktur. Anne-teyze ayrımının bulunduğu dillerde teyze ile anneden farklı davranışlar beklenir, rolleri ve statüleri farklıdır. Ama bu ayrımın bulunmadığı, örneğin Kuzey Amerika'nın Iroquis Kızılderililerinde, anne ile teyze arasında rol ve statü farkı bulunmadığı gibi her ikisinden de çocuğa karşı aynı davranışlar beklenir.

Dilin kültür ya da daha geniş bir çerçevede dünya görüşü üzerindeki etkisi, dilbilimciler Edward Sapir ve Benjamin Lee Whorf'un adıyla anılan kuramın temeli olmuştur. Sapir-Whorf kuramına göre dilin yapısı, düşüncenin yapısını da belirlemektedir. İnsanlar dil ketegorileri ile düşünür ve dünyayı algılarlar. Dolayısıyla farklı dilleri konuşanların farklı düşünce dünyaları olacaktır. Kuram, Kuzey Amerika Kızılderili dillerinin sözcükleri ile İngilizce'deki karşılıkları arasındaki farklılıklara dayanmaktadır. Bir dilin dünyaya bakışını belirleyen sözcük ve kavramların başka dillerde karşılığı olmayabilir. Sapir-Whorf kuramı karşılaştırmalı renk ve rakam araştırmalarının çoğalmasına yol açmış ve kültürel çoğulculuk konusundaki görüşü beslemiştir. Ancak bu tartışmalar dillerin birbirine çevrilebilirliği konusundaki şüpheci görüşlerin de güçlenmesine yol açmıştır.

Özet

AMAÇ 1

Konuşma dilinin kültür içindeki yeri ve rolü nedir?

Konuşma dili insan iletişiminin en önde gelen ve en önemli aracıdır. Konuşma dili tamamen kültürel bir üretimdir. Keyfî ve görecelidir. Diller toplumların yaşadığı coğrafyanın ve ekolojik koşulların belirlediği bir bağlamda söz varlığına sahiptir ve bu bağlamda şekillenen bir dünya kavrayışının oluşmasına yardım eder. Her dil, seslerden ve gramer yapısından oluşan bir sistemdir. Gramerin biçimden ve anlam oluşturan dizilerden oluşan ikili bir yapısı vardır.

AMAÇ 2

Coğrafî ve ekolojik çeşitliliğe, toplumların yaşadıkları tarihsel süreçlere bağlı olarak diller nasıl çeşitlenir ve bugün dünyada var olan dil aileleri hangileridir?

Diller coğrafî ve ekolojik farklılığa, toplumların yaşadıkları tarihsel süreçlere bağlı olarak çeşitlenmişlerdir. Bu çerçevede belirli bir kök dilden çok sayıda dil türemiştir. Ayrıca diller içinde de çeşitli lehçe ve ağızlar, toplumsal konumlara uygun tavırlar ortaya çıkmıştır. Diller birbirleriyle ilişkiye geçerek *kültürleşmeye* uğramışlar ve kimileri kendi doğal gelişim içinde, kimileri de bu kültürel temaslar yoluyla değişmişlerdir. Kimi zaman da bazı diller yeniden yaratılmıştır. Bugün sayıları 26'yı bulan büyük dil aileleri içinde yer alan 3 bin civarında dil vardır.

AMAÇ 3

İnsan tarafından yaratılan dil dışında başka iletişim ortamları ve süreçleri var mıdır?

İnsanlar konuşma dili dışında da çeşitli iletişim araçları yaratmışlardır. İletişim, bir bilginin bir kaynaktan diğerine sağlıklı biçimde ulaşmasını sağlayan kültürel ortamdır. İşaretlerle simgeler, beden ve yüz hareketleri, mekânın düzenlenme biçimi, giyinme ve saç biçimi, makyaj, hatta takılar bu iletişimsel ortamı yaratan araçlar arasında yer alır. Bazı konuşma dilleri *alfabe* adını verdiğimiz işaretler yoluyla yazıya aktarılmış ve yazı dilleri ortaya çıkmıştır. Yazı dili doğrudan eşzamanlı teması gerektirmeyen dolaylı iletişim ortamlarıdır ve bugün pek çok toplumda önemli *kültürleme* araçlarının başında gelmektedir.

AMAÇ 4

Dille kültür arasında nasıl bir etkileşim ve bağ vardır?

Kültürle dil arasında yakın bir ilişki vardır. Kimi durumlarda diller kültürü etkilemekte, kimi durumlarda ise dil kültürden etkilenmektedir. Her dil, aynı zamanda bir zihniyet dünyası ve dünyayı algılama biçimi kurmaktadır. İnsanlar dünyayı ve toplumsal çevreyi dilleri aracılığıyla kavramak durumundadır. Bu ilişkiye dikkat çeken en önemli katkı Sapir-Whorf kuramı tarafından yapılmıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi sadece insana özgü bir özelliktir?
a. Toplumsallık
b. İletişim kurmak
c. Vücut davranışları yoluyla iletişim kurmak
d. Çeşitli sesler çıkararak iletişim kurmak
e. Konuşma dili

2. İnsan, dil öğrenme yeteneğini nasıl kazanır?
a. İnsanlar bu yeteneğe doğuştan sahiptir.
b. Bu yetenek çocukluk döneminde kazanılır.
c. Bu yetenek gıtlağın gelişmesine bağlı olarak 1 ve 2 yaşlar arasında kazanılır.
d. Bu yetenek yaşam boyunca yavaş yavaş kazanılır.
e. Bu yetenek kültürel olarak kazanılır.

3. Aşağıdakilerden hangisi bir dilin gelişme sürecini belirleyen faktörlerden biri **değildir?**
a. O dilin ait olduğu toplumun tarihi
b. O dilin ait olduğu toplumun kültürü
c. O dilin ait olduğu toplumun ırkı
d. O dilin ait olduğu toplumun geçim biçimi
e. O dilin ait olduğu toplumun bulunduğu coğrafya

4. Konuşma dilinin ne zaman ortaya çıktığı kabul edilmektedir?
a. Yazının ortaya çıkmasından hemen önce
b. Alt Paleolitik dönem
c. Orta Paleolitik dönem
d. Üst Paleolitik dönem
e. Neolitik dönem

5. Fransa ve ispanya'da yaşayan Baskların dili hangi dil grubuyla benzerlik göstermektedir?
a. Roman dilleri
b. Kafkas dilleri
c. Ural dilleri
d. Altay dilleri
e. Hint-Avrupa dilleri

6. Aşağıdakilerden hangisi benzer iki dilin, iki ayrı dil olarak kabul edilmesinin ölçütlerinden biri **değildir?**
a. Söz konusu iki dilin gramer yapılarının farklı olması
b. Söz konusu iki dili konuşanların birbirini anlama oranlarının %70'ten daha az olması
c. Söz konusu iki dilde sözcükler benzese de anlamlarının farklı olması
d. Söz konusu iki dilin ayrı birer edebi dil olarak gelişmesi
e. Söz konusu iki dilin ayrı ülkelerde konuşulması

7. Farklı toplumların birarada yaşadığı ve farklı dillerin konuşulduğu bölgelerde herkesin anlaşabileceği ortak bir dilden yararlanmasına ne ad verilir?
a. Ana dil
b. Resmi dil
c. Lingua franca
d. Kreol dil
e. Pidgin dil

8. Anlamı kültüre bağlı, göreli ve keyfi olarak belirlenmiş, öğrenilebilen ve iletişim kurmaya yarayan işaretlere ne ad verilir?
a. Simge
b. İşaret
c. Konuşma
d. Dil
e. Gramer

9. Çin alfabesi nasıl bir alfabedir?
a. Resimlere dayanan
b. Seslere dayanan
c. Fonetik
d. İdyografik
e. Piktografik

10. Farklı dilleri konuşanların farklı düşünce dünyaları olduğunu öne süren kuram aşağıdakilerden hangisidir?
a. Kültür-kişilik
b. Sapir-Whorf
c. Yapısalcılık
d. Postmodernizm
e. Biçimsel dil kuramı

Yaşamın İçinden

Milliyet BASINDA GÜVEN 30.01.2003

Türkçe Mürkçe şikâyetçi Türkçe... (H. Pulur)

Tiyatro oyuncusu Yaman Tüzcet "Ekrandaki Mürkçemiz" diye kitap yazmış; "mürkçemiz" Türkçe'nin ne hale geldiğini vurgulamak için...

Yani "Türkçe" oldu "Mürkçe" demek istemiş...

Yaman Tüzcet'in esin kaynağı, televizyonlar, radyolar ve tabii gazeteler...

***

Bir basketbol maçını anlatan spiker:

"Şimdi İtalyan İstiklal Marşı çalıyor."

Öyle ya "Japon TRT'si olur da İtalyan İstiklal Marşı niye olmasın? Japon TRT'si niçin olmaz? Çünkü "TRT" (Türkiye Radyo Televizyon) deyiminin kısaltılmışıdır da ondan...

***

"Ceffelkalem" yerine "cetvel kalem" diyenler "mahkemenin mehabeti"ni, "mahkemenin muhabbetine" karıştırıp "geyik muhabbeti" yapanlar, "cansiparane" ile "cansiperane"yi hala ayıramayanlar...

***

Yaman Tüzcet, kitabının ikinci baskısına bunları da kor (Bilge Karınca Yayınları). Zaten o kadar güzel şeyler yakalamış ki!

Sunucu anlatıyor:

"Benim bir arkadaşım, bir oyun yazmıştı, getirdi okuduk, korkunçtu!"

Karşısındaki haklı olarak soruyor:

"Çok mu kötüydü?"

"Hayır, çok güzeldi!"

***

Neler dökülmüyor ki ekrandan:

"Falan oyuncuyu, filmlerinde filan kişi konuşuyordu, sonra kendisi konuştu, kanıksadık..." "Alıştıkla "kanıksadık"ı karıştırıyor.

Bir şarkıcıya, hayranlarına, bir mesajı olup olmadığı soruluyor:

"Bütün hayranlarıma serzenişlerimi sunarım!"

***

Hanım kızımız toplumu eleştiriyor:

"Başka milletler uzaya gidiyor, biz hala yerimizde sayıklıyoruz!"

***

Güzel bir örnek daha:

"Dün gece, çok kötü bir kabus gördüm!"

Sanki "kabus"un iyisi varmış gibi...

"Acı bir ölüm" diye başlayan ilanların yayımlandığı bir ülkede bunlara şaşmamak gerek; söyler misiniz hangi ölüm acı değildir ki!

***

Yaman Tüzcet bazı türküleri de kitabına almış:

"Can bedenden çıkacak / Bumbuz olacak tenin / İmanın kayığına / Uzanacak bedenin"

Ya gelin ağzından, kaynanaya beddua:

"Kaynanayı ne yapmalı / Kaynar kazana atmalı / Yandım yandım dedikçe / Altına odun atmalı"

Şaka mı, ironi mi, vahşet mi?

***

Türkçe'ye sahip çıkanlar çoğalıyor, herkes elinden geldiği kadar, bu gidişe dur demeye çalışıyor, örneğin Aydın Sami Güneyçal'ın derlediği "Türkçenin Şikayeti Var" kitabını (Aydın Kitabevi) meraklılara, ilgilenenlere öneririz, hem örneklerle, hem açıklamalarla, "yaygın dil yanlışları"nı belirtiyor.

Hiç merak etmeyin, bir - iki tane de olsa, içinde biz de varız.

Okuma Parçası

Bakû'nun dili Türkçeydi. Ama petrol anlamına *neft'e nööt* diyen ve kadın berberlerinin vitrinine *avrat başı gırban iv* [kadın saçı kesen ev] diye yazan Azerîler, o devirde hayalet peşinden koşan ben İstanbul'lu şairi pek sarmadı. Çok Osmanlıydım. Nâzım, kültür anlayışı bakımından *pan-Türk* olabiliyor. *Balam*'lı şiirler yazabiliyor. Her insan topluluğunu, her Türk topluluğunu kendi özellikleri içinde sevimli bulabiliyordu. Ne var ki, bizim Batı Türkçesine ve usullerine ben çokça bağlıyım. Onlara aykırı deyimler ve davranışlar bende de bir haksız istihza depreştiriyordu.

Karşılığını da aldım istihzanın hemen o gece...

Ahmet Cevat'ın direktifi gereğince -içinde ne yazıldığını bilmediğim kâğıdı göstererek- Evvelminci *Savyet İvi*'ne (Birinci Sovyet Evi) inmiştim... Küçük çantamı, hemen boş koğuşta, gelişi güzel bir demir karyolanın altına sürdüm. Sokağa fırladım. İlânlarını gördüğüm Türkçe bir tiyatroya bilet aldım ve gittim.

Müzikli operetimsi bir oyundu bu... Şimdiki sınıflandırmaya göre epik. Koroları filan var. Dekoru, rejisi bakımından pek güzel tertiplenmiş, ama oyunun adını unuttum. İşte, biz Osmanlıların azınlıklara ortaoyunlarında, Karagöz perdelerinde yaptığımız muzipliklerin öcü burada alınıyordu: İstanbul'lu taklidi yapılıyordu...

Sahneye, şilik fesli, püskülü yanda bir İstanbul züppesi yerden telâşlı, kandilli temennalar çakarak müzikle giriyor. Toplulukta bir alkış. sanki Meşhedi Cafer görünmüş Saraçhanebaşı şanosunda...

Ve konuşma... Azerbaycanlıyı temsil eden yerli kılıktan aktör, ona:

- Efendi, hava nicedir? diye soruyor.

İstanbullu pencereden bakıyor:

-Yağmır yağır.

Yani, sanki "yağmur yağıyor" demiş oluyor. Oysa Azerîler bu yerde "yağış yağıptır" derler. seyirciler basıyor kahkahaları... Azerbaycanlı İstanbulluya sormakta devam ediyor:

- Efendi! Yağır mı, yağmır mı?

Kahkahalar...

- Efendi! Hem yağmır dirsen, hem yağır dirsen. Hangisidir? Yağmır mı, yağır mı?

- Yağmır yağır.

Ha bre kahkahalar. bu anlaşmazlık kahkahalar arasında sürüp gidiyor (...)

Kaynak: Vâlâ Nureddin (Vâ-nû). (1980). **Bu Dünyadan Nâzım Geçti** (4. baskı). İstanbul: Cem Yayınevi, ss. 241-242.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız doğru değilse "Giriş" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız doğru değilse "Konuşma Dili" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız doğru değilse "Konuşma Dili" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız doğru değilse "Dillerin Çeşitliliği" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız doğru değilse "Dillerin Çeşitliliği" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
6. e	Yanıtınız doğru değilse "Dillerin Çeşitliliği" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız doğru değilse "Dillerin Çeşitliliği" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız doğru değilse " İletişim Süreçleri ve İletişim Ortamları" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız doğru değilse "İletişim Süreçleri ve İletişim Ortamları" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız doğru değilse "Dil ve Kültür" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Öğreniriz. Çünkü o dilin ait olduğu kültürün kavrama ve algılama biçimini öğrenmeden dili de öğrenmiş sayılmayız. Dilin kuralları, bir kanun metni gibidir. Nasıl bir kanun metnini okuyarak o metnin ait olduğu toplumsal olguyu anlamamız ve tanımamız mümkün değilse ve o toplumsal olguyu anlamak ve tanımak için kanunun o olguya nasıl uygulandığına, özel durumlarda nasıl yorumlandığına bakmamız gerekiyorsa, dili de tam anlamıyla öğrenebilmemiz için o dilin içinde doğduğu, etkilediği ve etkilendiği kültürel dünyaya bir biçimde dâhil olmamız gerekir. Bir dili öğrenirken, her dilin belirli bir kültürel ortam içinde ve tarihsel olarak yapılandığını unutmamamız şarttır.

Sıra Sizde 2

Tartışınız. Hint-Avrupa dillerinin anayurduna ilişkin etkili bir başka kuram Rus dilbilimcisi Maar'ın kuramıdır. Bu yaklaşıma göre Hint-Avrupa dillerinin köken bölgesi Orta Asya ve Avrasya düzlükleridir. Kuram uyarınca bu diller bu köken bölgesinden güneye Hindistan'a, güneybatıya İran'a ve batıya Rusya ve Avrupa'ya yayıl-

mışlardı. Ancak şu anda kabul gören kuram, Renfrew'un Anadolu tezidir. Renfrew'un tezi dilsel bulguların yanı sıra arkeolojik ve ekolojik bulgulara da dayandığından daha güçlü bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Sıra Sizde 3

Latince Avrupa'da kutsal kitabın, dolayısıyla dinin diliydi. Bu yüzden Ortaçağlardan başlayarak yazı dili Latince temelinde gelişti. Dinin dışında dilin gelişmiş biçimde kullanım alanı felsefeydi. Felsefe Ortaçağlarda dinle bağlantılı bir düşünme alanı olarak geliştiğinden Latince neredeyse 17. yüzyıla kadar temel felsefe dili olarak kaldı. Felsefe dili aynı zamanda bilim dillerinin de temeliydi. Bu nedenle pek çok bilimin, özellikle doğa bilimlerinin ve tıbbın terminolojisi Latince terimlerden oluştu.

Sıra Sizde 4

Bunlar birer ayrı dildir. Çünkü morfolojik olarak birbirlerine benzeseler de, tarihsel, kültürel ve siyasal nedenlerle ayrı semantik yapılara sahiptirler. Birbirine yakın bazı dillerde, örneğin Kazakça ve Kırgızca'da, birbirini anlama oranı hayli yüksekse de diller arasındaki coğrafî mesafe arttıkça karşılıklı anlaşma oranı da düşmektedir. Örneğin Türkiye'den giden birinin Kırgızistan'da, Kazakistan'da, Yakutistan veya Altaylar'da yaşayan Türk dilli bir yerliyle tercümansız anlaşması mümkün değildir. Ayrıca her Türk dili, siyasal ve tarihsel koşulların da etkisiyle, ayrı birer edebî dil olarak gelişmiştir, her dilin ayrı ve zengin bir edebiyatı vardır. Ancak Balkanlar'da, Kafkasların bazı bölgelerinde (örneğin Ahıska'da), Irak ve Suriye'de konuşulan Türkçeler Anadolu'da konuşulan Türkçeyle çok benzeşir ve aynı dil gövdesinden sayılır. Bu yüzden burada dilsel bir farklılaşmadan değil, ancak lehçe ve ağız düzeyinde farklılaşmalardan söz edebiliriz.

Sıra Sizde 5

Yazı Tunç Çağı'nın başında, hemen hemen İÖ. 3000'lerde icat edilmiştir. Yazının icat edilmesini teşvik eden en önemli etken servetin ve yeni devletli toplumsal örgütlenmenin temeli olacak artık-ürünün kayıt altına alınma ihtiyacıdır. Bunu yazının ilk kullanıldığı Sumer dünyasındaki metinlerin çok büyük bir bölümünün bu tür kayıtlardan oluşmasından anlıyoruz. İlk başta bu dili, sadece yazıcılar anlıyor ve kullanabiliyordu. Dolayısıyla yazıcılar ürünlerin bilgisine sahip olma tekeline bağlı olarak önemli bir iktidar paydaşı haline geldiler. Bu yüzden bu gruba biz ilk yüksek bürokratlar adını verebiliriz.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Aydın, S. (1993). **Modernleşme ve Milliyetçilik.** Ankara: Gündoğan.

Bates, D.G. (1996). **Cultural Anthropology.** Needham Heights, Mass.: Allyn & Bacon.

Blount, B.G. (1974). **Language, Culture and Society: A Book of Readings.** Cambridge, Mass.: Winthrop.

Dilâçar, A. (1968). **Dil, Diller ve Dilcilik.** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dolukhanov, P. (1998). **Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı** (Çev. S.Aydın), Ankara: İmge.

Emiroğlu, K. ve Aydın, S. (2003). **Antropoloji Sözlüğü.** Ankara: Bilim ve Sanat.

Heller, E. (2000). **Arabeskler ve Tılsımlar: Batı Kültüründe Doğu'nun Tarihi ve Öyküleri.** (Çev. D. Kırımsoy Kucur). Ankara: İmge.

Hickerson, N.P. (1980). **Linguistic Anthropology.** New York: Holt, Rinehart and Winston.

Kaya, K. (2005). **Hindistan'da Diller.** Ankara: İmge.

Mallory, JP. (2002). **Hint-Avrupalıların İzinde: Dil, Arkeoloji ve Mit** (Çev. M.Günay).

Ankara: Dost.

Vâlâ Nureddin. (1980). **Bu Dünyadan Nâzım Geçti.** İstanbul: Cem Yayınevi.

Whorf, B.L. (1940). "Science and Linguistics", **Technology Review,** 42, 229-248.